

Вікторія ТАРАС

ВПЛИВ МІСТОБУДІВНИХ ЧИННИКІВ ПЕРІОДУ БАРОКО НА РОЗПАНУВАННЯ РЕЗИДЕНЦІЙНИХ САДОВО-ПАРКОВИХ ЗАКЛАДЕНЬ ГАЛИЧИНИ

Аналіз просторових та планувально-композиційних співвідношень резиденційних садово-паркових ансамблів з елементами міського та сільського середовища викристалізував загальні принципи їх взаєморозміщення у вигляді дванадцяти схем, які умовно розподіляються на групи.

Ключові слова: садово-паркове мистецтво, бароко, середмістя, сільська місцевість, сакральні споруди, замки, палаци, садово-паркові закладення.

© В. ТАРАС, 2015

ISSN 1028-5091. № 1 (121), 2015

Найбільш значні і прогресивні досягнення архітектури бароко полягають в розробці нових принципів містобудування, поєднання в єдину композицію середмістя, сакральних, світських споруд та садово-паркових закладень, як невід'ємних складових цих ансамблів. Згідно з цими принципами, розташування та розпланування садів і парків як об'ємно-просторових об'єктів безпосередньо залежало від планувальної структури міст і сіл.

Перед тим, як перейти до розпланування садово-паркових закладень Галичини, розглянемо містобудівельні принципи бароко.

Містобудівні ідеї Відродження, що представлені в численних трактатах митців епохи ренесансу, у добу бароко отримують подальший розвиток. Проте принципи, за якими будується містобудівний ансамбль, в бароко є відмінним від ренесансного. Застосовуючи строгі симетричні осьові побудови для перепланування частин середньовічного міста, майстри бароко намагались по можливості вирішити проблему цілісності міського ансамблю. Вони відходять від гармонійно урівноважених поєднань об'ємів і вільних просторових побудов, до яких тяжіли традиції архітектури Відродження.

У містобудівній практиці бароко не лише споруди та сформований ними простір площі стають об'єктом архітектурної композиції, але й вулиця розглядається як цілісний архітектурний організм, як одна з форм ансамблю. Намагаючись надати вулицям прямолінійних контурів, відзначаючи їх початок і завершення площами, архітектурними та скульптурними акцентами, зодчі епохи бароко створили різноманітні містобудівельні та архітектурні мотиви, які улагоджували хаотичну забудову середньовічного міста.

Активний містобудівний розвиток, а саме: перебудова, модернізація, перелицювання міської тканини та основних структурних елементів відбувається під впливом сприятливих чинників. У формуванні планувальної структури міст, містечок простежуються закономірності, які залежать від усієї сукупності чинників історичного періоду та економічної ситуації.

Друга половина XVII — перша половина XVIII ст. характеризується як період економічного та культурного занепаду галицьких земель, спричинений постійними війнами на її території, слабкістю центральної влади Речі Посполитої та зміною головних напрямків торгових шляхів, внаслідок чого частина історичних міських поселень розчи-

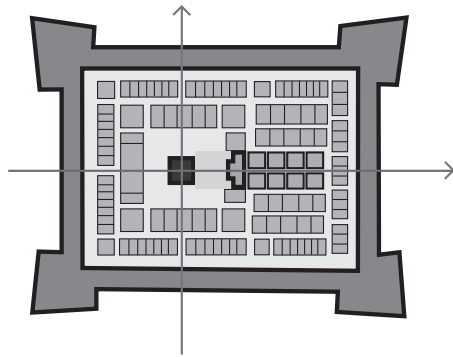

Схема I.1.1

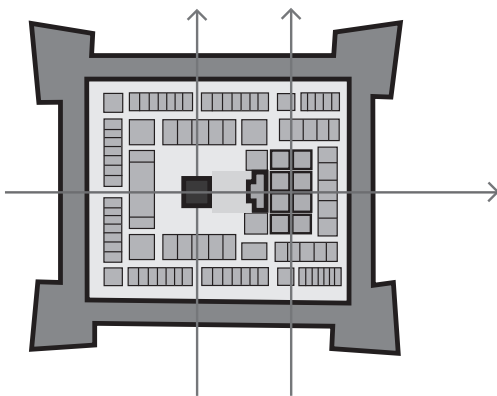

Схема I.1.2

нилась у сільській місцевості, кількість новозакладених міст в Галичині була незначною. Проте зустрічаємо багато прикладів реконструкцій міст, містечок та селищ, які зазнали змін на засадах бароко завдяки використанню осьового планувально-композиційного вирішення. В 40-х рр. XVIII ст. змінюється геополітична ситуація, розпочинається певний злет в економіці краю, втрачає своє значення фортифікаційне будівництво, зникає потреба в оборонних спорудах. Наслідком цієї ситуації є поява, окрім міст і містечок¹, нових резиденційних ансамблів з садово-парковими закладеннями в сільській місцевості.

Епоха бароко спричинилася до садово-паркових закладень як обов'язкових складових, у комплексі з монастирем, замком, палацом чи садибою. Садово-паркові закладення, як складові ансамблів, з'являються в містах та містечках у межах оборонних му-

рів та поза мурами. Розташування резиденції з садово-парковими комплексами в просторовій структурі міст та сіл здійснювалося за певними планувальними схемами, які, залежно від їх розташування в просторовій структурі міст, містечок та сіл, за принципами розміщення, умовно можна поділити на дві групи: першу становлять резиденції з садовими закладеннями в місті, другу — ті, що знаходилися у сільській місцевості.

Садово-паркові комплекси, розміщені в місті, мають декілька варіантів планувальних схем. Для Галичини періоду ренесансу, окрім великих міст, були характерні малі міста-фортеці, що набували рис цілісних фортець протягом XV—XVI століть. Утворена мережа міст-фортець відіграла роль захисного муру Речі Посполитої від нападу із зовні. Розташування оборонних споруд залежало від того, кому вони належали і хто про них дбав. В Галичині було три форми оборонних споруд. Оборонна споруда могла бути замком, резиденцією магната у чистому вигляді, або належати державі, що тримала у фортеці гарнізон (навіть якщо споруда на початку була збудована як резиденція). Міста також були оточені мурами з вежами. То ж кого захищали мур, той і оплачував їх боєздатність — магнатерія, держава або міщани.

Містобудівним завданням епохи бароко було створити на основі складових середньовічного чи ренесансного міста цілісну систему архітектурних акцентів, які би сполучалися мережею комунікацій у вигляді міських вулиць та зовнішніх доріг. Згідно з цим завданням прокладаються нові прямі вулиці з таким розрахунком, щоб окремі найбільш значні ансамблі міста були пов'язані між собою. Поеднання усіх складових міста привело до появи чисельних об'ємно-просторових рішень, з'єднання міського ядра й резиденції з садово-парковим закладенням на території Галичини. Розглянемо ці об'ємно-просторові рішення на конкретних прикладах.

При розташуванні резиденційного ансамблю в історичному центрі міста або містечка, що оточене оборонними мурами, застосовується схема I.1.1. У період бароко функції міста розширюються, ринкова площа, на якій відбувається основний обмін товарами, водночас є безпосереднім центром міста, що зумовлює появу репрезентативної функції. Та-

¹ У зв'язку з тим, в Галичині характерною ознакою процесу містобудування є нестабільність та змінність міського статусу, в нашій роботі статус населеного пункту означеного періоду визначено відповідно до кадастрової карти фон Міра 1784 року.

ким чином, для утвердження суспільного та майнового значення господаря міста важливим чинником було розміщення резиденції власника в історичному ядрі, з безпосереднім межуванням та відкритістю на ринкову площу, що зумовлювало формування єдиного архітектурно-планувального ансамблю центра міста. Сад у більшості випадків розташовується перпендикулярно до головної споруди резиденції (схема I.1.1), при неможливості розмістити садово-паркове закладення відповідно до вимог бароко, його розміщують паралельно до головної споруди резиденції (схема I.1.2). Зазначені схеми притаманні містам і містечкам: Єзупіль (Тисменицький р-н Івано-Франківської обл.), Городенка (Івано-Франківська обл.), Гримайлів (Гусятинський р-н Тернопільської обл.), Тлумач (Івано-Франківська обл.), Чернелиця (Городенківський р-н Івано-Франківської обл.)².

Різновидністю зазначеної схеми I є рішення, коли ринкова площа остаточно сформована, в цьому випадку резиденція закладається на одній з вулиць, що веде до ринкової площі (схема I.2.1) чи паралельна її планувальним осям (схема I.2.2). Сад в обох випадках розплановується перпендикулярно до головної споруди резиденції. Таким чином, утворюється планувальна вісь, що проходить через **ринкову площу — резиденцію — сад**, візуально зв'язуючи їх. При такій схемі розташування саду його розмір, як правило, є незначним, та подальший розвиток обмежений сформованим плануванням і оборонними мурами міста (схема I.2.1). Ця схема характерна для міст і містечок Козова (Тернопільська обл.), Богородчани (Івано-Франківська обл.), Радехів (Львівська обл.), Червоноград (Львівська обл.). Варіант прилягання ансамблю до однієї з вулиць, які утворювали головну міську площу в містобудівній практиці (схема I.2.2) того часу, був поширений. На його основі розплановані міста і містечка: Сколе (Львівська обл.), Гологори (Золочівський р-н Львівської обл.), Гусятин (Тернопільська обл.), Дрогобич (Львівська обл.), Загайці (Підгаєцький р-н Тернопільської обл.), Куткір (Буський р-н Львівської обл.), Маріямпіль (Галицький р-н Івано-Франківської обл.), Монастирська (Тернопільська обл.), Надвірна (Івано-Франківська обл.),

² Усі перелічені в роботі населені пункти: Топографічна карта. Kriegsarchiv у Відні В IXa 390; 1784 р.

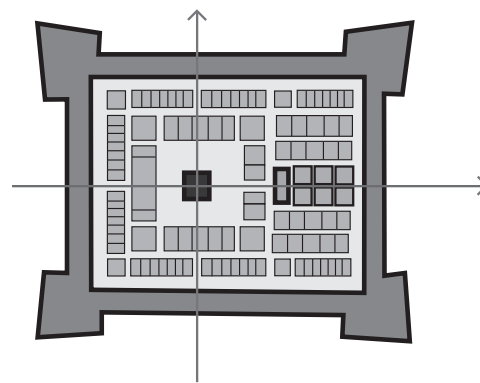

Схема I.2.1

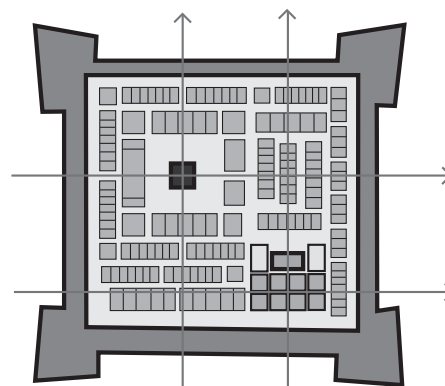
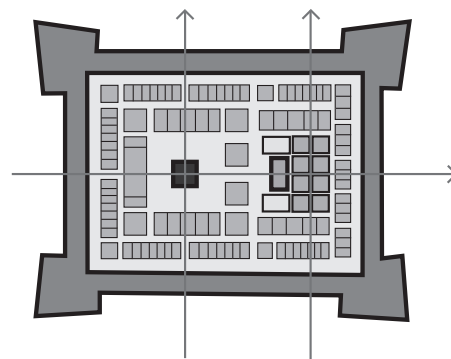

Схема I.2.2

Потелич (Жовківський р-н Львівської обл.), Руда (Жидачівський р-н Львівської обл.), Старі Заложці (Зборівський р-н Тернопільської обл.), Тартаків (Сокальський р-н Львівської обл.).

Друга схема є характерною у випадку, коли резиденція була закладена в попередні часи в межах міста, прилягаючи до оборонних мурів (схема II.1) (м. Івано-Франківськ) або примикала до фортифікації міста власними бастіонами як окрема оборонна споруда, таким чином, зовнішнє оборонне коло міста з'єднувалось з укріпленнями замку (схема II.2): міста Бережани (Тернопільська обл.), Бро-

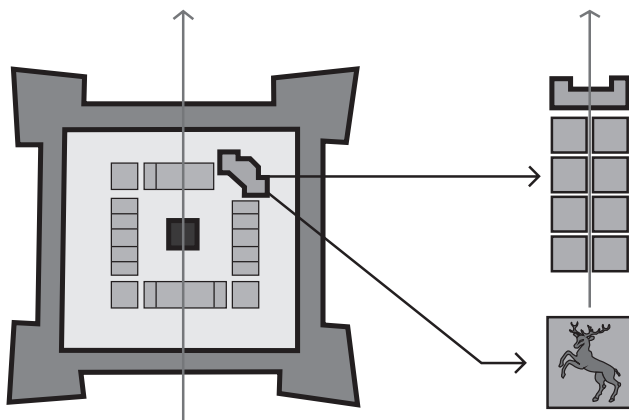

Схема II.1

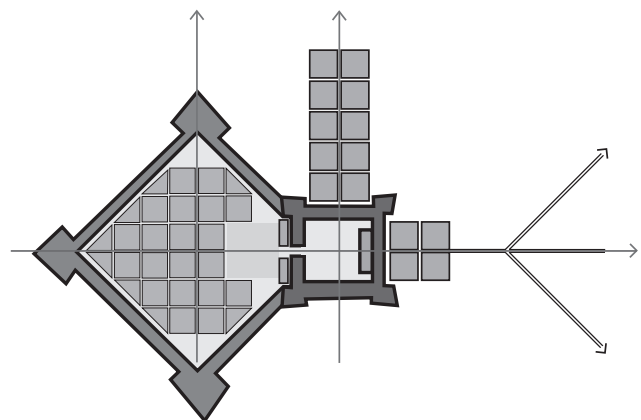

Схема III.1

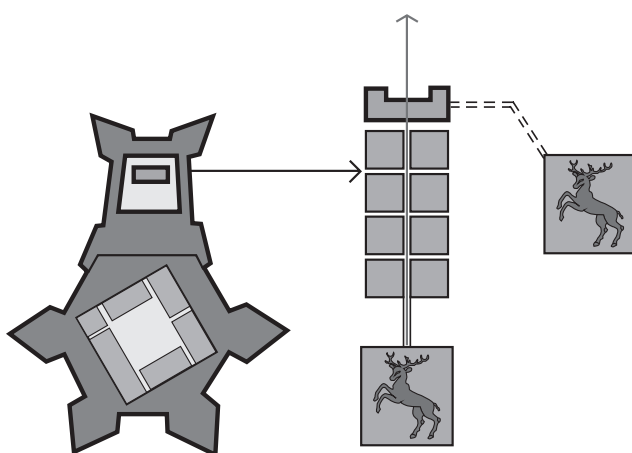

Схема II.2

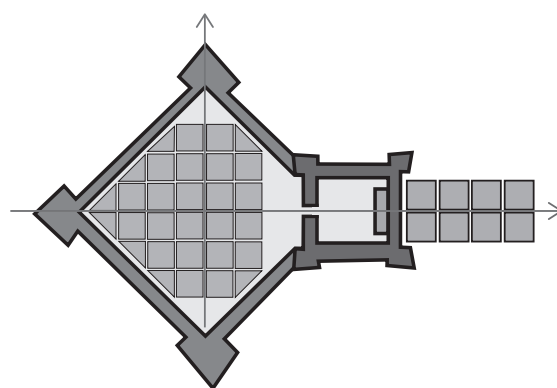

Схема III.2.1

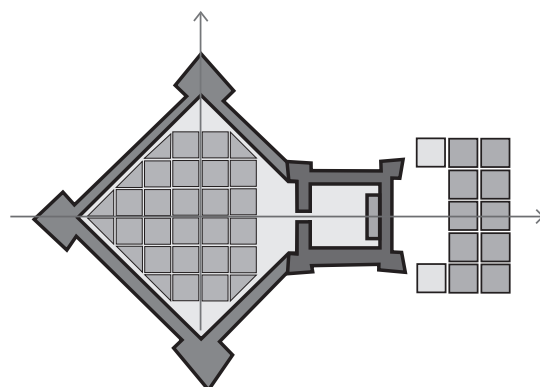

Схема III.2.2

ди (Львівська обл.). У зв'язку з обмеженістю площі не можливо було організувати барокове садово-паркове закладення в межах замкових оборонних мурів, в даній ситуації садово-парковий комплекс, що міг містити у собі невеликий палац, сад і звіринець, засновується на значній відстані від міста, зберігаючи візуальний зв'язок між усіма складовими. Зазначена схема може мати варіанти, складатися тільки зі звіринця, або садово-паркового закладення, звіринець у цьому випадку поділяється на окремі закладення, що містяться в різних напрямках (Івано-Франківськ), сполучаючись візуальним зв'язком з резиденцією, що знаходиться в межах оборонних мурів міста.

Третя планувальна схема одержана у випадку, коли історично сформоване місто обведене оборонними мурами з замком, який є самостійною фортифікаційною спорудою, для неї характерно два варіанти розміщення ансамблю резиденції. Перший: замок, як окрема оборонна складова, входить у за-

гальні фортифікаційні споруди міста, при цьому центр міста зміщується до замкової споруди, фасад якої стає елементом ринкової площі. Сад розміщується зразу за оборонними мурами замку, продовжуючи, таким чином, поздовжню архітектурно-планувальну вісь **площа — ринок — замок — сад**. Окрім того, зберігаються сади за межами мурів замку, закладенні в попередній період, розміщені на поперечній осі (схема III.1). Яскравим прикладом наведеної схеми є містобудівна ситуація в

Жовкві (Львівська обл.), що утворилася при з'єднанні в єдиний композиційний блок саду — замку та площі — ринку, підтримується візуальний зв'язок з костелом Св. Лаврентія, монастирськими комплексами домініканців та василіан, синагогою. Згідно з засадами бароко новий сад закладається безпосередньо за замковими мурами на головній повздовжній осі, окрім того, сад, закладений на засадах ренесансу на поперечній осі, набуває перепланування відповідно до вимог бароко. При розташуванні саду на повздовжній осі використана характерна для бароко система розпланування алей у вигляді трьох променів, що розходяться від ставків з купелями і зв'язують в'їзд до замку з центром та його основними спорудами. Для посилення просторового ефекту та підкреслення осьової перспективи алеї точки сходу та закінчення променів алеї фіксуються архітектурними елементами, домагаючись таким чином композиційної єдності і завершеності. Використання трьохпроменевої схеми планування саду з ефектом несподіваного розкриття алеї надає саду театральності. Зазначену схему спостерігаємо також у м. Чорткові (Тернопільська обл.).

Другий варіант схеми III використовується при сформованому середмісті, коли замок сполучається або примикає до оборонних мурів міста (схема III.2). Сад закладається з зовнішнього боку, безпосередньо під мурами замку, як правило, на повздовжній осі утворюючи планувальну вісь **площа — ринок — замок — сад**, в окремих випадках, при несприятливих умовах рельєфу, сад закладається на поперечній осі, або перепланується вже існуючий сад, розміщений на поперечній осі в епоху ренесансу.

Втрата містом оборонної функції призводить до появи репрезентативних рис, відповідно змінюються уява та вимоги до резиденції, для спорудження якої потрібна більша площа під забудову і садові закладення. Резиденцію, що відповідала вимогам бароко та містила садово-паркове закладення, можна було звести лише за містом, де було більше місця для зведення просторої споруди із садом, що міг простягатися на значні площі. Це стає поштовхом для зведення магнатських резиденцій в передмісті або на околицях міста. Внаслідок чого виникла четверта схема, що є характерною для резиденцій, що містяться поза оборонними мурами міста. При за-

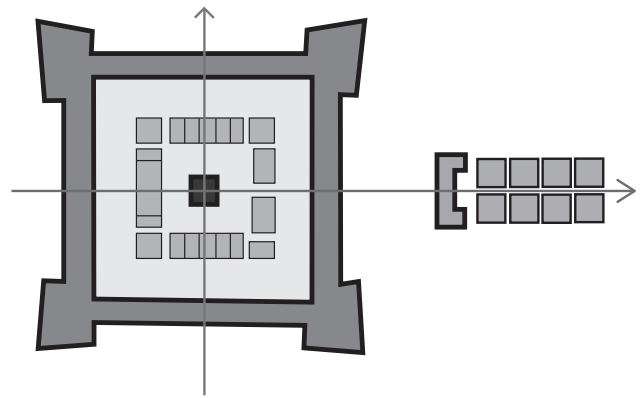

Схема IV.1

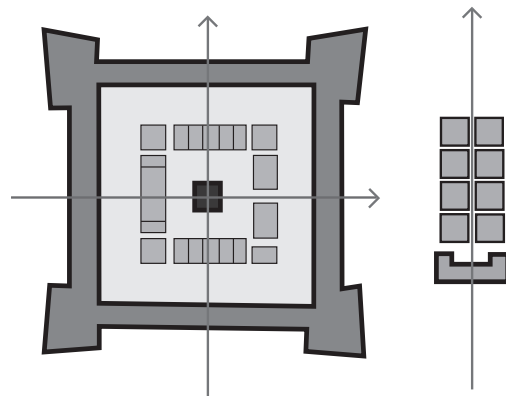

Схема IV.2

стосуванні означеної схеми зберігається візуальний зв'язок з центром міста (використовуючи архітектурні доміканти) та планувальний (за допомогою вуличної мережі). Планувальна вісь саду проходить перпендикулярно до основної споруди резиденції, яка, в свою чергу, розміщується на одній з планувальних осей міста, яке зберігає хрещате розпланування, як спадок епохи ренесансу (схема IV.1). Подекуди при поперечному розміщенні головної споруди резиденції головна планувальна вісь саду резиденції паралельна до однієї з планувальних осей міста (схема IV.2). При використанні даної схеми внаслідок відсутності територіальних обмежень сад може сягати значних розмірів. Між середмістям та резиденцією з садово-парковим закладенням, що візуально та планувально спрямована на центр міста, формується простір, який згодом заповнюється новими міськими кварталами. Отже, уявлення епохи бароко стосовно резиденційних закладень змінили їх місцезоташування, що, в свою чергу, стало чинником формування міської тканини. Такі явища зафіксовані в містах і містечках Білий Камінь (Золочівський р-н Львів-

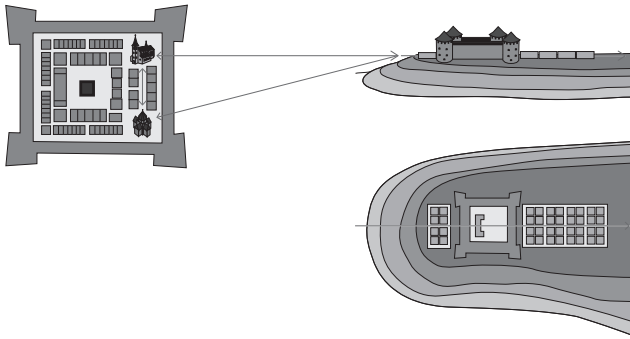

Схема V

ської обл.), Гуменів (Калушський р-н Івано-Франківської обл.), Золотий Потік (Бучацький р-н Тернопільської обл.), Комарів (Галицький р-н Івано-Франківської обл.), Комарне (Городоцький р-н Львівської обл.), Копичинці (Гусятинський р-н Тернопільської обл.), Краковець (Яворівський р-н Львівської обл.), Кривче (Борщівський р-н Тернопільської обл.), Куликів (Радехівський р-н Львівської обл.), Потік (Старосамбірський р-н Львівської обл.), Старий Розділ (Миколаївський р-н Львівської обл.), Старий Яричів (Кам'яно-Бузький р-н Львівської обл.), Стратин (Рогатинський р-н Івано-Франківської обл.), Стрий (Львівська обл.), Струсів (Теребовлянський р-н Тернопільської обл.), Яворів (Львівська обл.).

П'яту схему спостерігаємо у випадку, коли домінантне розміщення резиденції з садово-парковим закладенням підкреслюється об'ємно-просторовими зв'язками з культовими спорудами (схема V). Зазначена схема застосовувалась в історично сформованих містах та містечках, що містили одну або декілька сакральних споруд. В цьому випадку магнатська резиденція розміщувалась за межами міста, як правило, на пагорбі. Таким чином, утворювалися візуальні, просторово-планувальні зв'язки резиденції з культовими спорудами. В більшості випадків цей зв'язок планувально був наближений до рівнобедреного трикутника, вершини якого займали **резиденція — костел — церква**, проведена висота умовного трикутника була скерована на центр міста як планувальна вісь, на який вздовж хребта пагорба розпланувалось садове закладення. Приклади таких вирішень маємо в населених пунктах Бобрівники (Монастириський р-н Тернопільської обл.), Болехів (Івано-Франківська обл.), Бучач (Тернопільська обл.), Грабовець (Терно-

пільський р-н Тернопільської обл.), Магерів (Жовківський р-н Львівської обл.), Нирків (Заліщицький р-н Тернопільської обл.), Новиця (Калушський р-н Івано-Франківської обл.), Поморяни (Золочівський р-н Львівської обл.), Самбір (Львівська обл.), Ягільниця (Чортківський р-н Тернопільської обл.).

До укладення Брестської унії Річ Посполита була достатньо толерантною до віросповідання своїх громадян та у період з XV по XVI ст. потребувала оборонців міст і містечок від татарської та згодом турецької навали. Внаслідок цього радо прихищала протестантів-єретиків, євреїв, що тікали від інквізиції, а також і вірмен з Кафи та інших кримських міст, що підпали під вплив Туреччини. Таким чином, в Галичині на XVII—XVIII ст. історично сформувався доволі різномірний етнічний склад населення. Хоча корінне населення становили українці, власниками міст були польські магнати, окрім того, значний відсоток міських заможних мешканців становили євреї. Отже, в населених пунктах Галичини спостерігаємо наявність православних, греко-католицьких церков та монастирів, римокатолицьких костелів та монастирів, синагог та культових споруд вірменів, німців протестантів, караїмів та інших. Незважаючи на це, аналіз кадастрових карт сільської місцевості Галичини фон Міга 1784 р. показав, що візуальні та об'ємно-планувальні зв'язки простежуються саме між православними, римокатолицькими храмами та магнатськими резиденціями, що відображало релігійне та політичне становище Галичини на той час.

Важливим чинником, що вплинув на розміщення та композиційно-планувальні схеми резиденцій, стала Люблінська унія 1569 року. Після прийняття цієї унії протягом двох наступних століть в Галичині відбувався процес полонізації. Українська знать була чутливою до власного соціального статусу, її пов'язаність з православною релігією та культурою, що вважалась неповноцінними, глибоко вражала її самолюбство. Внаслідок чого більшість славетних магнатських родів стали масово зрікатися віри батьків і приймати католицизм, а з ним польську мову та культуру. В 1610 р. Мелетій Смотрицький у сповненому скорботи трактаті «Тренос, або Плач за Святою Східною Церквою» оплакував утрату Руссю її найзнатніших родів: «Де тепер безцінні діа-

манти православної корони, уславлені роди таких руських князів, як Слуцькі, Заславські, Збараські, Вишневецькі, Сангушки, Чорторийські, Пронські, Ружинські, Соломирецькі, Головчинські, Коропинські, Масальські, Горські, Соколинські, Лукомські, Пузини та інші, яким немає ліку? Де тепер ті, що оточували їх... благородні, славетні, відважні, сильні й давні доми руського народу, що на весь світ славилися престижем, могутністю й відвагою?» [1]. Ці події призвели до активного закладення нових й розбудови вже наявних римо-католицьких храмів та монастирських комплексів. Велика їх кількість засновувалась представниками шляхетних родин одночасно з власними резиденціями. Так як резиденції зазвичай знаходились в місцевостях, віддалених від великих міст, поєднання з сакральними спорудами сприяло утворенню духовно-громадського центру, в якому зосереджувалась релігійна та світська сторони життя, що сприяло соціально-економічному, просвітницькому та духовному розвитку населення галицьких сіл протягом другої половини XVIII століття.

Для планувальної організації сільських населених пунктів Галичини властивою є схема з об'ємно-просторовим зв'язком **сакральна споруда — резиденція**, яка має декілька різновидів. Взаємне місцезоташування сакральних споруд і резиденції формує планувальне вирішення садового закладення, як при резиденції, так і при сакральних спорудах. Виникнення цих схем було спричинене формуванням протягом другої пол. XVII ст. — XVIII ст. нових поглядів на взаємостосунки між людиною й Богом в повсякденному житті. Церква в Галичині поступово втрачає свою монопольну функцію носія культурних міркувань, в цей час зміцнюється роль великопанських резиденцій, як виразника і генератора нових ідей і розвитку світоглядних орієнтирів в духовному та мистецькому житті. Перша пол. XVIII ст. в Галичині характеризується поєднанням духовного (сакральні споруди та монастирські комплекси) й світського (резиденції з садово-парковими закладеннями) начал, що привело до створення просторово-композиційних зв'язків між сакральними спорудами та резиденційними ансамблями.

Отже, виокремимо різновиди розташування резиденцій в сільських населених пунктах. Згідно з

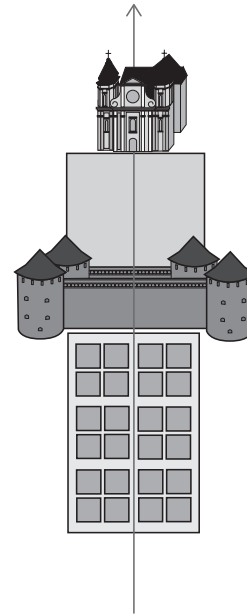

Схема VI

традицією, костел споруджували в центрі села або на видному місці, композиційно пов'язуючи з центром села. При такій схемі розміщення сакральної споруди було декілька варіантів розміщення ансамблю резиденції.

Перший варіант, схема безпосереднього зв'язку **сакральна споруда — резиденція — сад**. Коли ж костел уже стояв, нову магнатську резиденцію закладали так, щоб вона була візуально та планувально скерована на костел, на поздовжній осі за головною спорудою резиденції розміщувався сад. Таким чином, утворювалась планувальна вісь **сакральна споруда — сад (резиденції) — споруда резиденція — сад (резиденції)** (схема VI.1). Зазначена схема розміщення характерна для населених пунктів Вибранівка (Жидачівський р-н Львівської обл.), Вірів (Кам'янка-Бузький р-н Львівської обл.), Гвіздець смт. (Коломийський р-н. Івано-Франківської обл.), Нагачів (Яворівський р-н. Львівської обл.), Отинія (Коломийський р-н Івано-Франківської обл.), Піддністр'яни (Жидачівський р-н Львівської обл.), Пеняки (Бродівський р-н Львівської обл.), Потік (Рогатинський р-н Івано-Франківської обл.), Приозерне (Рогатинський р-н Івано-Франківської обл.), Пужники (Тлумачський р-н Івано-Франківська обл.), Рожнятів (Івано-Франківська обл.), Свидниця (Яворівський р-н Львівської обл.), Смолянка (Тернопільський р-н Тернопільської обл.), Товстє (За-

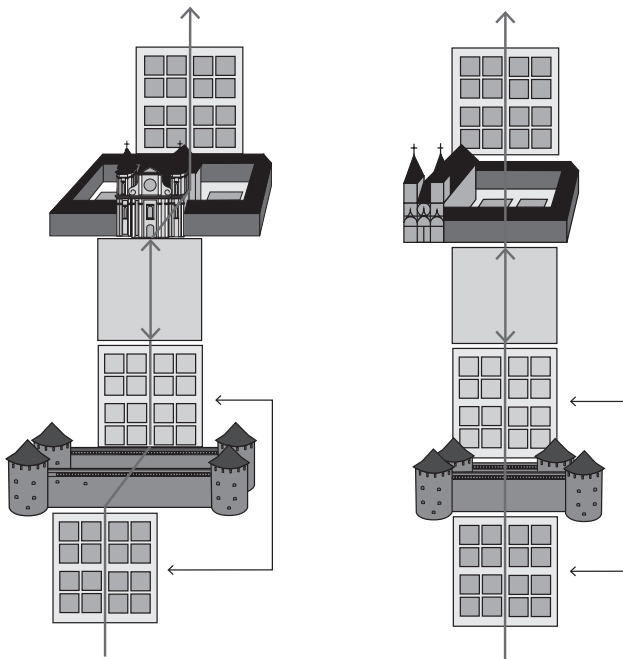

Схема VI.2

ліщицький р-н Тернопільської обл.), Тустань (Дрогобицький р-н Львівської обл.)

У випадку, якщо роль сакральної споруди виконував монастир, планувальна вісь проходила через *сад (монастиря) — монастирські споруди — сад (резиденції) — споруду резиденції — сад (резиденції)* (схема VI.2). Така схема вирішення спостерігається у с. Микіулинці (Теребовлянський р-н Тернопільської обл.), Олесько (Буський р-н Львівської обл.), Рава-Руська (Жовківський р-н Львівської обл.). Іншим варіантом є випадок, коли резиденція вже була закладена в попередні часи, тоді на поздовжній осі до головної споруди резиденції закладається костел, простір між костелом і резиденцією займає сад, який також міг займати площу, що знаходилась за головною спорудою резиденції в керунку поздовжньої осі (схема VI.3). Зазначена схема розміщення характерна для населених пунктів Баличі (Мостиський р-н Львівської обл.), Годіні (Мостиський р-н Львівської обл.), Головчинці (Заліщицький р-н Тернопільської обл.), Горожанка (Монастирський р-н Тернопільської обл.), Гряда (Жовківський р-н Львівської обл.), Збручанське (Борщівський р-н Тернопільської обл.), Колиндяни (Чортківський р-н Тернопільської обл.), Кутище (Бродівський р-н Львівської обл.), Любша (Жидачівський р-н Львівської обл.), Махнів-

ці (Золочівський р-н Львівської обл.), Михальче (Городенківський р-н Івано-Франківської обл.), Тернопіль.

Аналіз кадастрових карт фон Міга показав, що резиденцію намагались візуально поєднати з римо-католицьким костелом, але українська шляхта, що вже перейшла на католицизм, все ж не могла ігнорувати православні храми, особливо коли замок був закладений в попередні часи, цей візуальний та планувальний зв'язок між православною церквою зберігався. Це явище спостерігаємо у схемі VII: *сакральні споруди — резиденція — сад (резиденції)*. Ця схема є найбільш чисельною за кількістю об'єктів, окрім того, вона розподіляється на декілька варіантів.

Перший варіант схеми VII був характерний для сільських населених пунктів, у яких в попередні століття вже були закладені православні церкви. Не дивлячись на те, що в XVIII ст. в більшості сільських населених пунктах Галичини кількість православних храмів переважала католицькі, при спорудженні будівель резиденції й католицької святині перевага віддавалась римо-католицькому храмові. Таким чином, населений пункт, що перебував у приватній власності, мав мати певні атрибути, щоб відповідати статусу резиденції, а саме: резиденцію в вигляді замку, палацу чи садиби з садово-парковим закладенням та костел, як знак належності власника та мешканців селища до державного віросповідання. Утворена таким чином композиція мала ідеологічний підтекст, власники міст і містечок в такий спосіб підкреслювали свою прихильність до католицької віри, що було яскравим свідченням їх політичного становища в Галичині. Не менш важливе значення надавалося зовнішньому вигляду сакральної споруди, вона мала бути репрезентативною. Будівництво дерев'яних церков не сприяло цьому. Використання каменю та цегли при спорудженні костелів давало змогу зводити їх великих розмірів і високими. Новозбудовані римо-католицькі монастирські комплекси та храми постають як найбільші споруди у схемі *сакральна споруда — резиденція — сад*. Отже, при існуванні в сільському населеному пункті церкви резиденція з садом закладається на одній планувальній осі з костелом. Таким чином, утворюється прямокутний (або наближений) трикутник, в

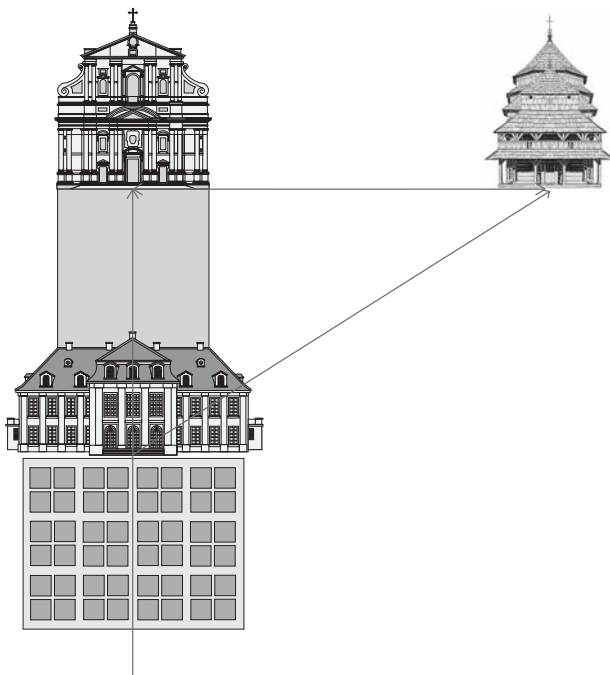

Схема VII.1

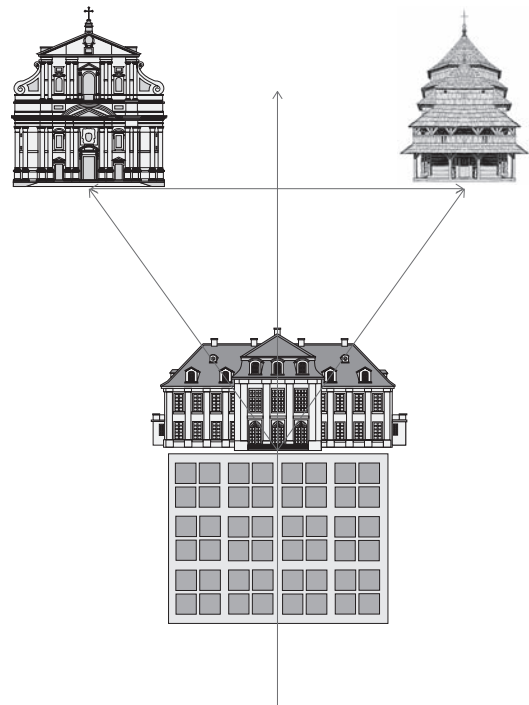

Схема VII.2

вершинах якого розміщуються **резиденція** — **костел** — **церква**, сад розміщується на осі, що проходить через споруду резиденції і костелу (схема VII.1). Зазначена схема притаманна населеним пунктам Батятичі (Кам'янка-Бузький р-н Львівської обл.), Вишнівчик (Теребовлянський р-н Тернопільської обл.), Завалів (Бережанський р-н Тернопільської обл.), Лисівичі (Стрийський р-н Львівської обл.), Пчани (Стрийський р-н Львівської обл.), Семенівка (Пустомитівський р-н Львівської обл.), Судова Вишня (Мостиський р-н Львівської обл.), Теребовля (Тернопільська обл.) Тісмениця (Івано-Франківської обл.), Увісла (Гусятинський р-н Тернопільської обл.), Улашківці (Чортківський р-н Тернопільської обл.).

При наявності двох рівнозначних сакральних споруд резиденцію намагаються розташувати в вершині утвореного рівнораменного (або наближеного) трикутника. Сад розміщується перпендикулярно до головної споруди резиденції, на осі, що збігається з висотою утвореного планувального трикутника (схема VII.2). Така схема властива для населених пунктів Голгоча (Бережанський р-н Тернопільської обл.), Гонятичі (Миколаївський р-н Львівської обл.), Дуб'є (Бродівський р-н Львівської обл.), Лука (Городенківський р-н Івано-Франківської обл.), Нагірянка (Ягільницький за-

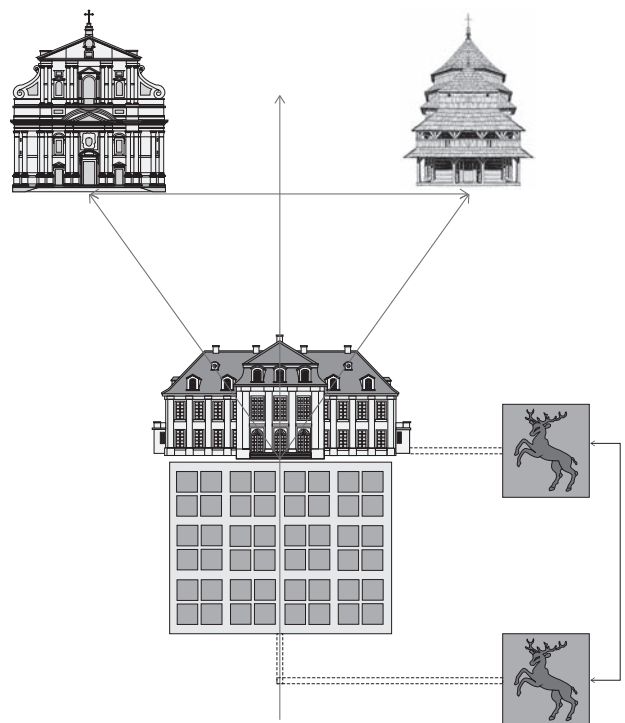

Схема VII.3

мок, Чортківський р-н Тернопільської обл.), Нагоряни (Пустомитівський р-н Львівської обл.), Підгірці (Миколаївський р-н Львівської обл.), Скалат (Підволочиський р-н Тернопільської обл.), Ходорів (Жидачівський р-н Львівської обл.). В деяких випадках від головної споруди резиденції

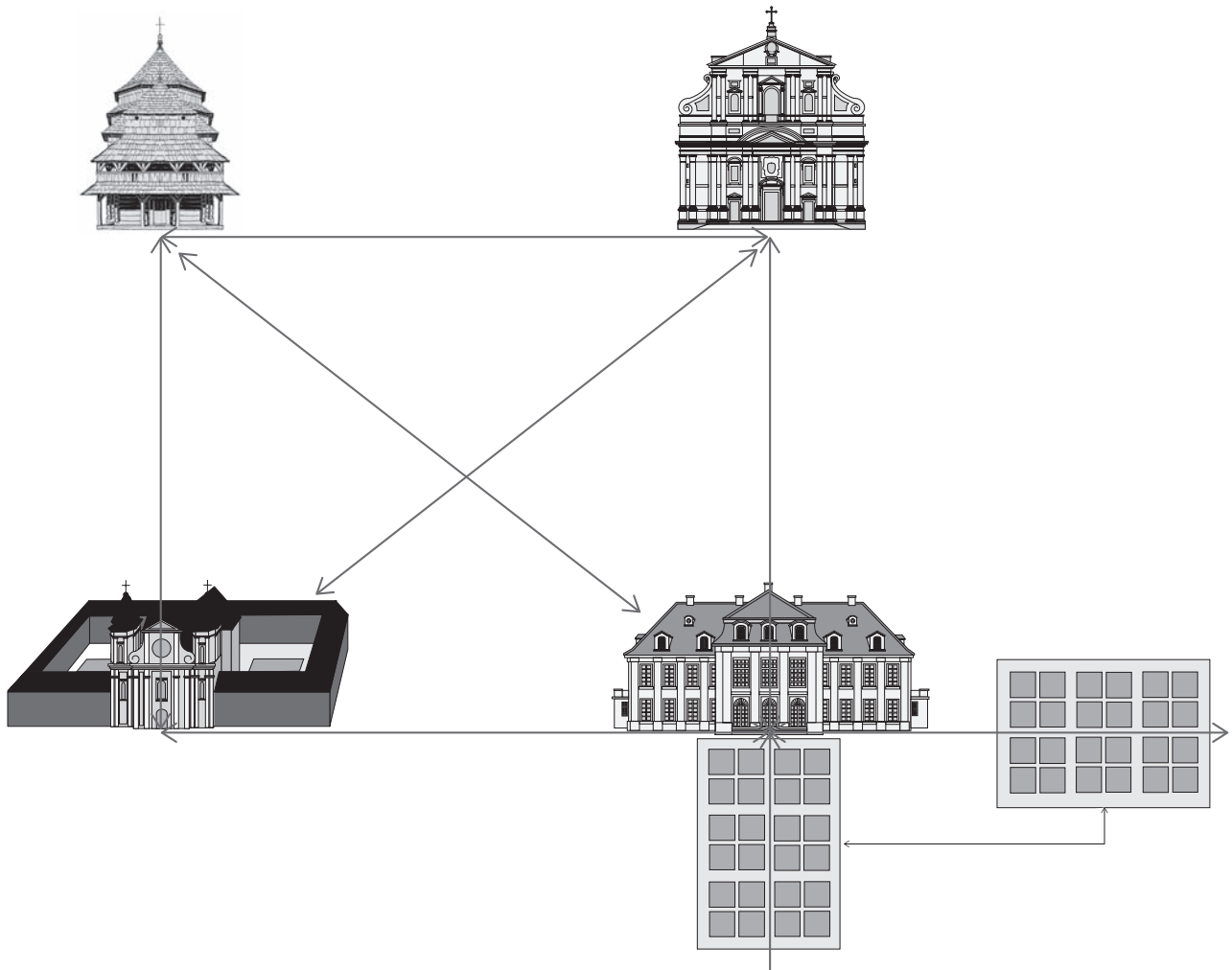

Схема VII.4

або саду може бути відведена дорога, що веде до звіринцю, розміщеного в лісі (схема VII.3). Схема характерна для м. Підкамінь (Бродівський р-н Львівської обл.), Підгородище (Перемишлянський р-н Львівської обл.).

Як різновид цієї схеми можна зустріти схему у вигляді просторового чотирикутника, в яку окрім резиденції вводяться різні християнські споруди, церкви, костели, монастирі та каплички (схема VII.4). Сад резиденції при такій схемі містився на одній з чотирьох планувальних осей.

Для сільської місцевості Галичини однією з характерних форм поселення є ланцюгова, при якій селянські двори розташовувались обабіч дороги чи ріки. Сусідні двори або невеликі їх групи могли знаходитися як поряд, так і на певній відстані один від одного. Конфігурація ланцюгів залежала від форми русла ріки чи дороги. Виникнення ланцюгів у Карпатах зумовлене як етнічними традиціями укра-

їнців (прирічкове розташування поселень), так і географічними та соціально-економічними факторами (вузькість гірських долин, залишки патронімії, двопільна толоко-царинна система землеробства тощо). Таким чином, головна планувальна вісь вже була задана головною вулицею, на якій розміщувалась сакральна споруда, резиденція з садово-парковим закладенням замикала перспективу головної вулиці, утворюючи планувальний зв'язок **сакральна споруда — резиденція**. На продовженні цієї осі перпендикулярно до головної споруди резиденції розміщувалося садово-паркове закладення (схема VIII.1). Описана схема розміщення характерна для населених пунктів: Бичківці (Чортківський р-н Тернопільської обл.), Великі Дідущичі (Стрийський р-н Львівської обл.), Вишня (Городоцький р-н Львівської обл.), Вороблячин (Яворівський р-н Львівської обл.), Горішня Слобідка (Монастириський р-н Тернопільської обл.), Де-

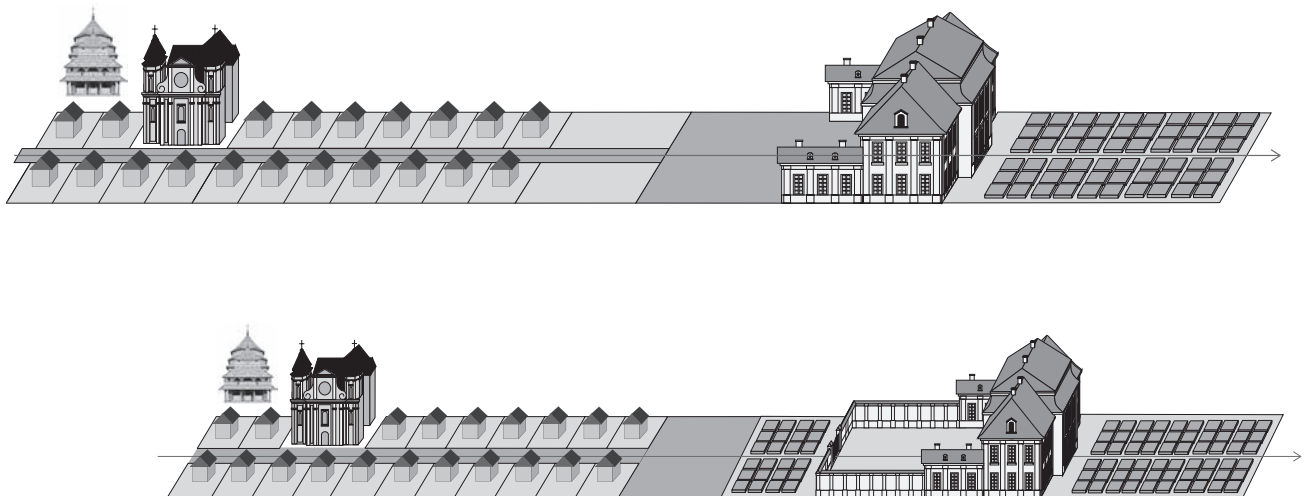

Схема VIII.1

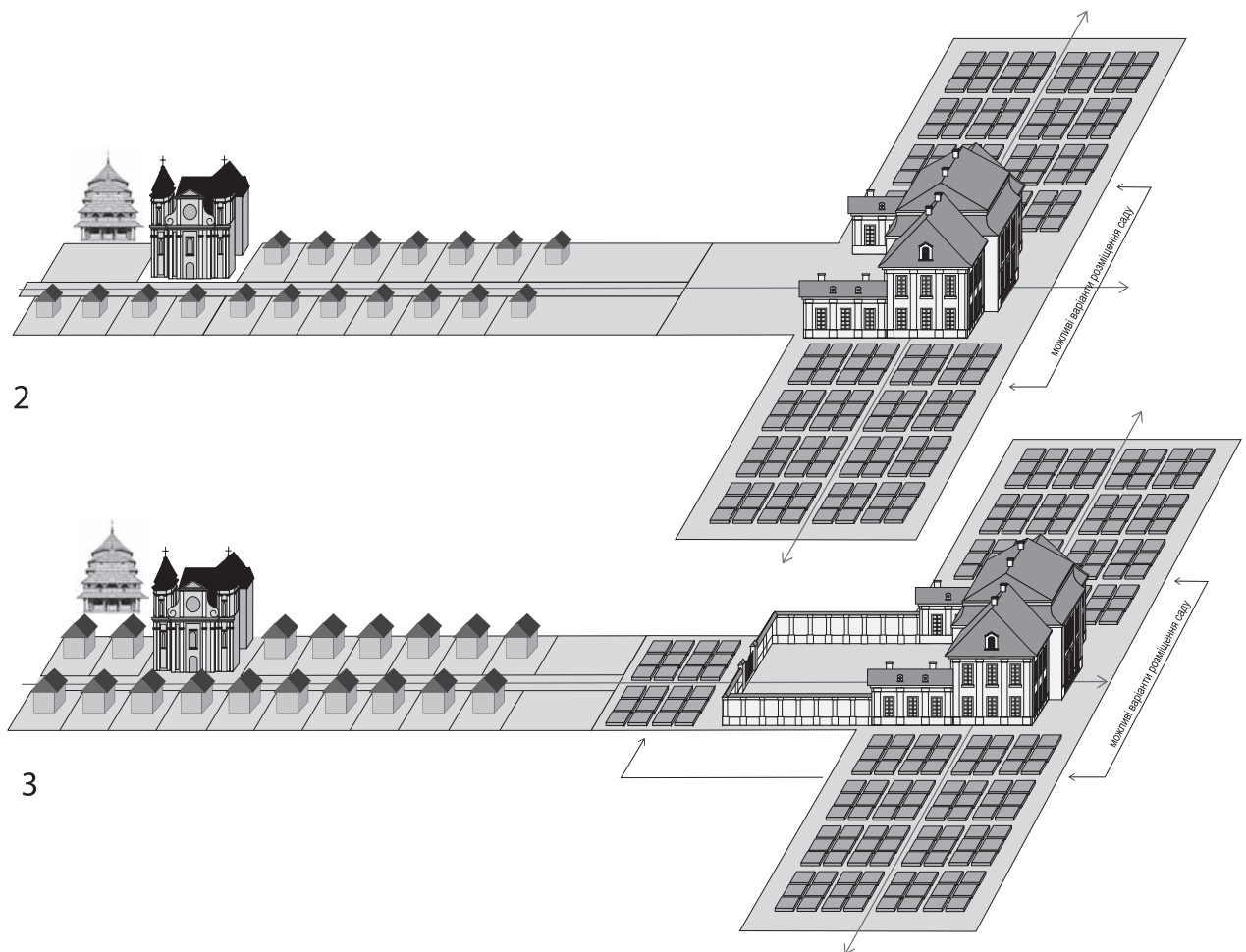

Схема VIII.2

нисів (Козівський р-н Тернопільської обл.), Довгомостиська (Мостиський р-н Львівської обл.), Жовтанці (Кам'янка-Бузький р-н Львівської обл.), Забір'я (Жовківський р-н Львівської обл.), Зарудці (Жовківський р-н Львів-

ської обл.), Звенигород (Пустомитівський р-н Львівської обл.), Ісаків (Тлумацький р-н Івано-Франківської обл.), Ковалівка (Коломийський р-н Івано-Франківської обл.), Колодівка (Підволочиський р-н Тернопільської обл.), Конюхи (Козів-

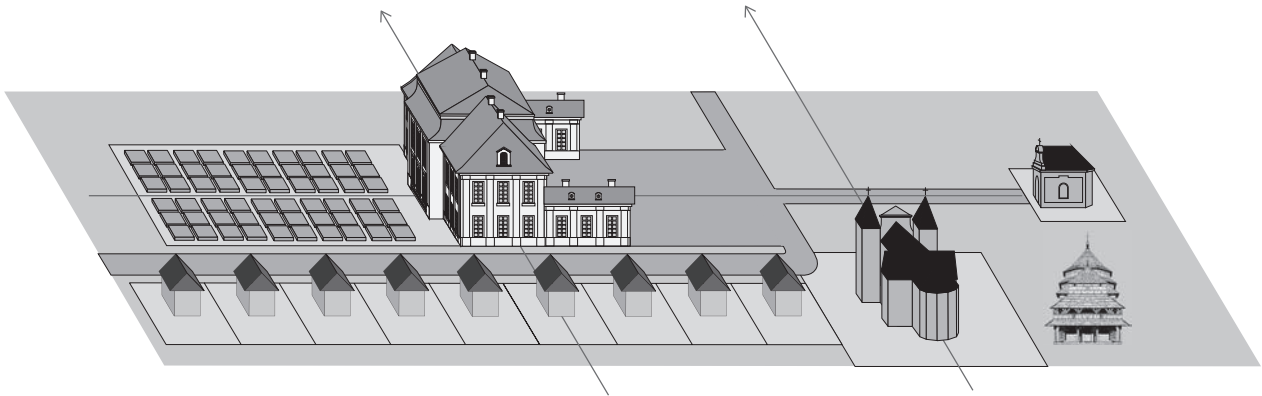

Схема IX

ський р-н Тернопільської обл.), Конюшків (Бродівський р-н Львівської обл.), Краковець (Яворівський р-н Львівської обл.), Крехів (Жовківський р-н Львівської обл.), Криве (Козівський р-н Тернопільської обл.), Крисовичі (Мостиський р-н Львівської обл.), Кротошин (Пустомитівський р-н Львівської обл.), Кукезів (Кам'янка-Бузький р-н Львівської обл.), Кульпарків (м. Львів), Лисків (Жидачівський р-н Львівської обл.), Ліснівчичі (Городоцький р-н Львівської обл.), Михайлівка (Борщівський р-н Тернопільської обл.), Містки (Пустомитівський р-н Львівської обл.), Млиниська (Теребовлянський р-н Тернопільської обл.), Ляшки Муровані (Пустомитівський р-н Львівської обл.), Накваша (Бродівський р-н Львівської обл.), Олеша (Монастирський р-н Тернопільської обл.), Переспа (Сокальський р-н Львівської обл.), Підгірки (Калуський р-н Івано-Франківської обл.), Пізнанка (Гусятинський р-н Тернопільської обл.), Піски (Городоцький р-н Львівської обл.), Постоївка (Гусятинський р-н Тернопільської обл.), П'ядики (Коломийський р-н Івано-Франківської обл.), Росохач (Городенківський р-н Івано-Франківської обл.), Середня (Калуський р-н Івано-Франківської обл.), Сущин (Теребовлянський р-н Тернопільської обл.), Твіржа (Мостиський р-н Львівської обл.), Хлівчани (Сокальський р-н Львівської обл.), Язлівець (Буцацький р-н Тернопільської обл.). В деяких випадках сад міг розміщуватися перпендикулярно до головної поздовжньої осі. Створення чи акцентування таких осей було характерним елементом планувальної структури галицьких сіл (схема VIII.2). Зазначена схема розміщення характерна для населених пунктів: Бичківці (Чортківський р-н Тернопільської обл.), Дубка (Городенківський р-н Івано-

Франківської обл.), Ляшки Горішні (Миколаївський р-н Львівської обл.), Грушка (Тлумацький р-н Івано-Франківської обл.), Голешів (Жидачівський р-н Львівської обл.), Лятківці (Борщівський р-н Тернопільської обл.).

В Галичині у сільській місцевості були поширені поселення вуличної форми, вона в більшості випадків сформувалась з давньої рядової форми. Два ряди будинків, фасади яких звернені до дороги, утворювали вулицю. У випадку існування резиденції в населеному пункті, ця схема видозмінювалась. Один бік вулиці займав ряд будинків, звернених до дороги, завершувала вулицю сакральна споруда. На іншій стороні вздовж вулиці розміщувалась резиденція з садово-парковим закладенням, планувальна вісь ансамблю проходить паралельно до головної вулиці поселення, для фіксації планувальної осі на її початку чи завершенні споруджується каплиця або інша мала архітектурна форма. Головна сакральна споруда є паралельною до ансамблю резиденції і перпендикулярною до основної споруди резиденції. В епоху бароко, зокрема її останньої фази, яка утвердилась в Галичині у 30-х рр. XVIII ст., була сформована традиція спорудження у вотчинному селі резиденції з садово-парковим закладенням та культовою спорудою. Протягом наступних десятиліть були споруджені численні резиденції з садово-парковими закладеннями, сільські костели, каплиці, сакральні монументи та малі форми, що були підпорядковані єдиному композиційному задуму (схема IX). Описана схема розміщення характерна для населених пунктів: Багатківці (Теребовлянський р-н Тернопільської обл.), Боянець (Жовківський р-н Львівської обл.), Вибранівка (Жидачівський р-н Львівської обл.), Вороблевичі

(Дрогобицький р-н Львівської обл.), Жуків (Бережанський р-н Тернопільської обл.), Забір'я (Жовківський р-н Львівської обл.), Качанівка (Підволочиський р-н Тернопільської обл.), Лешків (Бродівський р-н Львівської обл.), Комарне (Городоцький р-н Львівської обл.), Милятичі (Пустомитівський р-н Львівської обл.), Соколів (Теребовлянський р-н Тернопільської обл.), Станків (Стрийський р-н Львівської обл.).

Для території Галичини були характерні поселення безсистемної форми. Виникнення безсистемних форм поселень пов'язано з пережитками патронімії, особливостями рельєфу місцевості та характером господарських занять. Залежно від типу забудови поширеними є два варіанти безсистемних поселень: розсіяно-гніздовий та скупчений. Центральна дорога в цих поселеннях повторювала особливості рельєфу та була сполученням між сусідніми селами. Від центральної дороги чи вулиці відгалужувалися в різних напрямках проїзди, провулки, що вели до селянських обійсть. При безсистемній формі розпланування населеного пункту сакральна споруда й резиденція подекуди містилися у різних частинах поселення на певних відстанях, поєднувалися між собою лише за допомогою візуального зв'язку, між ними пролягала візуальна вісь. У цьому випадку сад розплановувався перпендикулярно до головної споруди резиденції (схема X). Зазначена схема розміщення притаманна для населених пунктів: Велике Колодне (Кам'янка-Бузький р-н Львівської обл.), Вербіж (Миколаївський р-н Львівської обл.), Виноград (Городенківський р-н Івано-Франківської обл.), Вісічка (Борщівський р-н Тернопільської обл.), Високе (Монастирський р-н Тернопільської обл.), Загайпіль (Коломийський р-н Івано-Франківської обл.), Задерев'ач (Стрийський р-н Львівської обл.), Качанівка (Підволочиський р-н Тернопільської обл.), Ключинці (Гусятинський р-н Тернопільської обл.), Колоденці (Кам'янка-Бузький р-н Львівської обл.), Конюшків (Бродівський р-н Львівської обл.), Копічинці (Гусятинський р-н Тернопільської обл.), Криве (Козівський р-н Тернопільської обл.), Муроване (Старосамбірський р-н Львівської обл.), Витків Новий (Радехівський р-н Львівської обл.), Новосілки (Золочівський р-н Львівської обл.), Збручанське (Борщівський р-н Тернопільської обл.), Переволока (Буцацький р-н Тернопільської обл.),

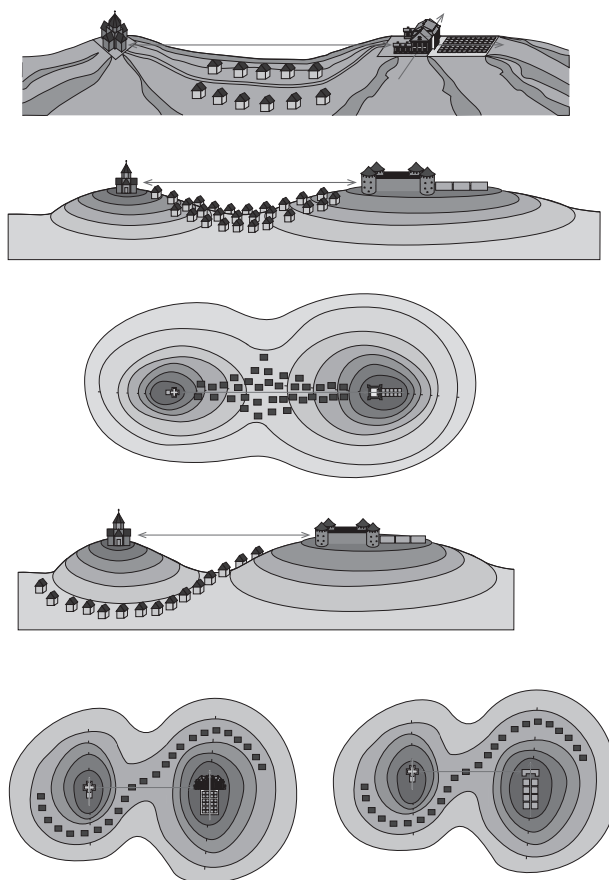

Схема X

Підпечери (Івано-Франківський р-н Івано-Франківської обл.), Раделичі (Миколаївський р-н Львівської обл.), Самолусківці (Гусятинський р-н Тернопільської обл.), Сатанів (Городоцький р-н Хмельницької обл.), Себечів (Сокальський р-н Львівської обл.), Стара Могильниця (Теребовлянський р-н Тернопільської обл.), Сянкі (Турківський р-н Львівської обл.), Шершенівка (Борщівський р-н Тернопільської обл.), Якторів (Перемишлянський р-н Львівської обл.), Янів (Теребовлянський р-н Тернопільської обл.).

Особлива планувальна схема була одержана, коли оборонні споруди — замки були віддалені від населених пунктів і зведені на пагорбах, вздовж річок на схилах до заплави з ескарпуванням схилів і викопуванням рову, в міжріччі — по вододілах. Ці замкові споруди, які були закладені в часи ренесансу, в період бароко зазнали перебудов, модернізації основних структурних елементів. Перетворення торкалися і садових закладень, вони перепланувалися або засновувалися нові за принципами бароко (схема XI.1). Зазначена схема розміщення характерна для населених пунктів: Чорний Острів (Жи-

дачівський р-н Львівської обл.), Буданів (Теребовлянський р-н Тернопільської обл.), Ваньковичі (Самбірський р-н Львівської обл.), Винники (м. Львів), Збручанське (Борщівський р-н Тернопільської обл.), Золочів (Львівської обл.), Медведівці (Буцацький р-н Тернопільської обл.), Острів (Тернопільський р-н Тернопільської обл.), Переспа (Сокальський р-н Львівської обл.), Поніквa (Бродівський р-н Львівської обл.), Посто́лівка (Гусятинський р-н Тернопільської обл.), Рома́нів (Перемишлянський р-н Львівської обл.), Рогізне (Яворівський р-н Львівської обл.), Чесники (Рогатинський р-н Івано-Франківської обл.)

У разі несприятливої ситуації, після великих пожеж та інших руйнувань-катаклізмів, відбуваються деструктивні явища, старий замок переставав функціонувати та руйнувався або переносився в населений пункт. Тоді закладалась нова резиденція, в якій використовувалась одна з зазначених вище схем розпланування (схема XI.2).

Осердям сільського населеного пункту традиційно вважалася територія поблизу храму. На випадок відсутності сакральної споруди у селі резиденція закладається посередині села, формуючи таким чином територію навкруг чи по обидві сторони від себе (схема XII): Вишнівчик (Теребовлянський р-н Тернопільської обл.), Грушів (Яворівський р-н Львівської обл.), Збручанське (Борщівський р-н Тернопільської обл.), Кам'янобрід (Яворівський р-н Львівської обл.), Красів (Миколаївський р-н Львівської обл.), Лани Соколівські (Стрийський р-н Львівської обл.), Лисичинці (Підволочиський р-н Тернопільської обл.), Міженець (Старосамбірський р-н Львівської обл.), Оброшино (Пустомитівський р-н Львівської обл.), Остриня (Тлумачський р-н Івано-Франківської обл.), Пчани (Жидачівський р-н Львівської обл.), Ріхтичі (Дрогобицький р-н Львівської обл.), Руда (Кам'янка-Бузький р-н Львівської обл.), Сілець (Сокальський р-н Львівської обл.), Сянкі (Турківський р-н Львівської обл.), Торське (Заліщицький р-н Тернопільської обл.), Тіщенець (Мостиський р-н Львівської обл.).

Аналіз просторових та планувально-композиційних співвідношень резиденційних ансамблів з елементами міського та сільського середовища кристалізував загальні принципи їх взаєморозміщен-

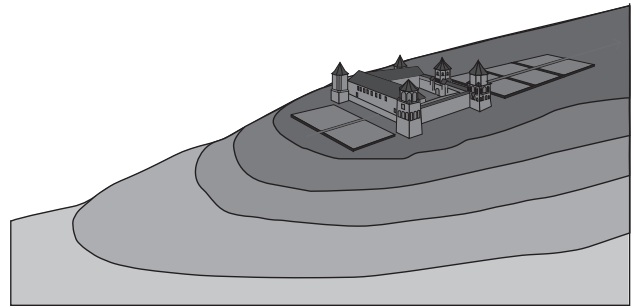

Схема XI

ня у вигляді дванадцяти схем, що умовно можна розподілити на групи.

Розміщення резиденції з садовими закладеннями в містах і містечках відбувалося за п'ятьма групами планувально-композиційних схем.

До першої групи належать резиденції з садом, закладені в межах оборонних мурів міста: в історичному ядрі з відкритістю на ринкову площу або прилягання ансамблю до однієї з вулиць, що формували площу ринок (схеми I.1—2). Завдяки розміщенню резиденції з садом на планувальних осях міста чи паралельно до них формувалася композиційний зв'язок резиденції з садом з ринковою площею.

До другої групи належать резиденції, що містяться в оборонних межах міста, прилягаючи з внутрішньої сторони до мурів міста (схеми II.1—2). При подібному розміщенні резиденції садово-парковий комплекс закладається за межами оборонних мурів на значній відстані від міста, зберігаючи візуальний зв'язок з резиденцією.

До третьої групи залученні схеми резиденції (схеми III.1—2), що утворилися від історично сформованого міста, обведеного муром з замком, який був самостійною обороною спорудою. Сад розміщувався безпосередньо за мурами замку, продовжуючи композиційно-планувальну вісь, що проходила через центр міста — замок. В деяких випадках планувальний центр міста зміщувався до замку-резиденції, формуючи ядро міста безпосередньо біля замкових стін.

Четверту групу складають схеми (схема IV) резиденції, які були закладені за межами міста, внаслідок втрати містом оборонної функції і появою нових вимог до барокової резиденції. При використанні цієї групи схем планувальна вісь саду проходить перпендикулярно чи паралельно до головної споруди резиденції, збігаючись з однією з планувальних осей міста.

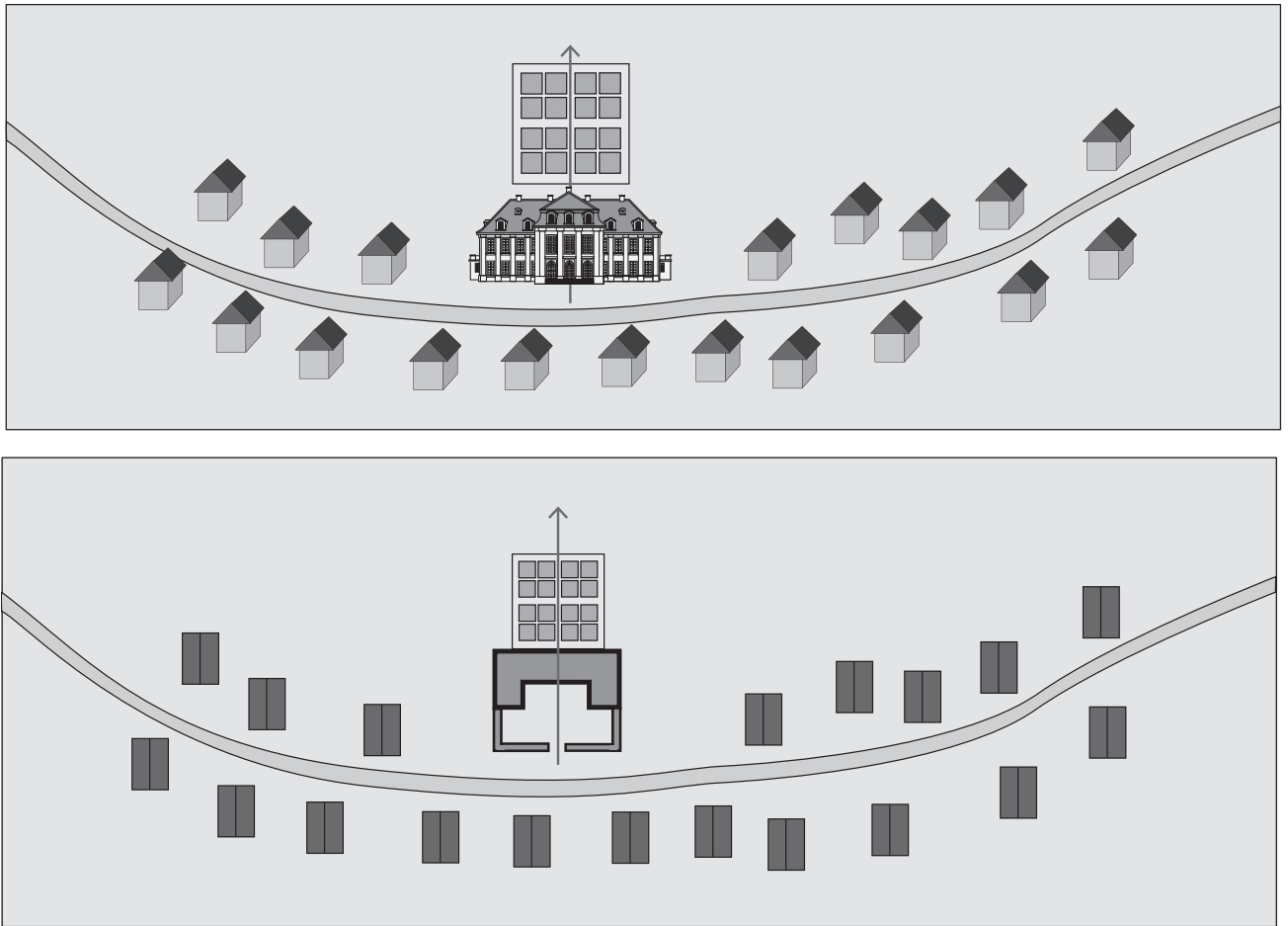

Схема XII

В п'яту групу (схема V) об'єднані резиденції, розташовані на підвищенні чи пагорбі за межами міста. В цьому випадку резиденції візуально та просторово-планувально пов'язувалися із сакральними спорудами, що містилися в межах міста, утворюючи рівноамериканний трикутник, висота якого скеровувалась на центр міста, виконуючи роль планувальної вісі саду, що закладався вздовж хребта пагорба.

Розміщення резиденції з садово-парковими закладеннями в сільських населених пунктах здійснювалося за сімома групами ландшафтно-планувальних схем. Місцезорозташування резиденційного ансамблю в сільському населеному пункті залежало від наявних чи новозведених християнських сакральних споруд. Були сформовані різноманітні схеми (VI—X) взаєморозміщення резиденційного ансамблю, що містив садово-паркове закладення, з церквами, костелами та монастирями. При наявності костелу в населеному пункті (схема VI.1) композиційно-планувальна вісь проходила через костел — сад (резиденції) — головна споруда резиденції — сад (резиденції); відповідно якщо роль сакральної одиниці виконував монастир (схема VI.2), планувальна вісь проходила через сад (монастиря) — монастирські споруди — сад (резиденції) — споруда резиденції — сад (резиденції). При одночасному існуванні церкви та костелу (схема VII.1), резиденція з садом закладається на одній планувальній осі з костелом, утворюючи планувальний прямокутний трикутник, вершини якого займають сад — резиденція — костел — церква. При наявності двох рівноцінних сакральних споруд (схема VII.2) утворюється композиційно-планувальний рівнобедрений трикутник, на умовній висоті якого закладається сад резиденції. У випадку, коли кількість сакральних споруд сягає чотирьох (схема VII.3), сад резиденції міститься на продовженні однієї з планувальних осей.

При ланцюговій формі поселення резиденція замикала перспективу головної вулиці, утворюючи планувальну вісь *сакральна споруда — резиденція — сад*, сад закладався перпендикулярно (схема VIII.1)

або паралельно (схема VIII.2) до головної споруди резиденції. При вуличній формі розселення резиденція з садом розпланується на осі, яка паралельна до головної вулиці, початок якої фіксується малою сакральною формою (схема IX). При безсистемній формі поселення між сакральною спорудою і резиденцією, що містились на певних відстанях, утворювалась вісь у вигляді просторово-візуальної лінії, сад розпланувався перпендикулярно до головної споруди резиденції (схема X).

Окрему групу становлять селища без сакральних споруд, які виникли навколо середньовічного чи ренесансного замку, внаслідок трансформації яких за функцією та, частково, за формою постає барокова резиденція, що відіграє роль домінуючого елемента селища (схема XI) або навколишнього ландшафту (схема XII). Сад закладається відповідно перпендикулярно або паралельно до головної споруди резиденції, враховуючи умови рельєфу.

1. *Субтельний О.* Україна: Історія / Орест Субтельний. — К. : Либідь, 1993. — 720 с. — (3-тє вид., перероб. і доп.).

Viktoriya Taras

ON THE INFLUENCE OF BAROQUE URBAN CONSTRUCTING FACTORS UPON THE PLANNING OF GARDEN AND PARK SCHEMES IN GALICIAN ESTATES

Analytical studies in spatial, planning and compositional correlation of palace-park estates with the elements of urban and country surroundings had made true reflection of common principles for the positioning of components in twelve general schemes.

Keywords: garden-park art, Baroque, town, country land, sacral constructions, castles, palaces, garden, park.

Викторія Тарас

ВЛИЯНИЕ ГРАДОСТРОИТЕЛЬНЫХ ФАКТОРОВ ПЕРИОДА БАРОККО НА ПЛАНИРОВКУ САДОВО-ПАРКОВЫХ АНСАМБЛЕЙ РЕЗИДЕНЦИЙ ГАЛИЦИИ

Анализ пространственных и планировочно-композиционных соотношений дворцово-парковых резиденций с элементами городской и сельской среды выкристаллизовал общие принципы их взаиморасположения в виде двенадцати основных схем.

Ключевые слова: садово-парковое искусство, барокко, город, сельская местность, сакральные сооружения, замки, дворцы, сад, парк.